

XVI. Yüzyılda Orta Anadolu Şehirlerinde Ermeni Varlığı

Armenians in Central Anatolia in the 16th Century

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Seyran AKTAŞ¹

Gönderim Tarihi: 11.06.2020 | Kabul Tarihi: 23.06.2020

Özet

Ermenilerin Orta Anadolu coğrafyasındaki varlıklarını önce İslam ordularının daha sonra Selçuklu Türklerinin Anadolu'ya gelmesi ile ilişkilendirmek mümkündür. Çünkü Türk ve İslam ordularının akınlarıyla Bizans İmparatorluğu Anadolu'nun doğu bölgelerini koruyamaz hale gelmiş, daha gerideki topraklarını güvence altına almak için askeri themalar kurarak, Anadolu'nun doğusundaki Ermenileri, Orta Anadolu, Çukurova ve Maraş bölgesine göç ettirmiştir. Bizans'ın uyguladığı bu göçlerle Ermeniler, daha önce varlık göstermedikleri bölgelerde görünmeye başlamışlardır. Özellikle XI. yüzyılda başlayan göçler, XVI. yüzyıla kadar devam etmiş ve XVI. yüzyılda Osmanlı-Safevi mücadeleleri nedeniyle daha da yoğunluk kazanmıştır.

XVI. yüzyılda Orta Anadolu şehirlerinden Ankara, Beypazarı, Divriği, Kayseri, Niğde ve Sivas, Sivrihisar şehir ve kazalarında Ermeni nüfusu tespit edilmektedir. Bu çalışmada anılan şehir ve kazaların demografik ve sosyal yapıları incelenmektedir. Bilhassa bu şehirlerdeki Müslüman, Ermeni ve diğer gayrimüslim mahallelerinin nüfus yapısı, gayrimüslim nüfusun değişiminde iç ve dış göçlerin etkisinin ortaya konulmasının yanı sıra, buralarda sakin olan gayrimüslimlerin sosyal ve iktisadi durumlarının Müslüman ahaliyle mukayese edilmesi amaçlanmıştır.

Anahtar Sözcükler: Orta Anadolu, Ermeni, Şehir, Nüfus, Göç.

Abstract

The presence of Armenians in Central Anatolia may be related to the arrival of the Muslim Army and the Seljuk Turks to Anatolia. Due to these raids, while Byzantines were unable to protect their lands in the eastern regions, they set up military themes to secure their further lands and forced Armenians in Eastern Anatolia migrate to Central Anatolia, Çukurova and Maras. With these migrations, Armenians started to appear in regions where they did not exist before. Migrations that started in the 11th century continued until the 16th century. Migrations increased in the 16th century due to the Ottoman-Safavid conflict.

In the 16th century, among the cities of Central Anatolia, the Armenian population was determined in Ankara, Beypazarı, Divriği, Kayseri, Niğde, Sivas, and Sivrihisar. The demographic and social structure of these cities were evaluated in this study. While the population structure of the Muslims, Armenians, and other non-Muslims in these cities were evaluated, the impact of internal and external migration on the change of the non-Muslim population was discussed. The social and economic conditions of non-Muslims were compared with the Muslim population.

Keywords: Central Anatolia, Armenians, City, Population, Migration.

Giriş

Şehir, sakinlerinin işbölümüne tâbi olarak tarım dışı mal ve hizmet ürettiği ve bunları yakın çevresi ya da daha geniş bir alanda pazarladığı yerleşim birimi olarak tarif edilmektedir. Max Weber'e göre şehrin belirleyici özelliği, "orada yaşayanların güvenlikleri sağlayabilme olanağına sahip bulunmaları, kendilerini yönetmek için kısmî otonomiye dayanan bazı kurumları geliştirmiş olmaları, mekânda tanıtıcı öğeleri olarak sur, pazar yeri, yönetim binaları ve genel toplanma yerleri" olmasıdır (Ergenç, 1988: 668).

Osmanlıda şehir ve kasaba, en basit tarifiyle cuma kılınan, pazar kurulan yerleşim yerleri olarak tanımlanmaktadır. Osmanlı kanunlarına göre han, hamam, bedesten ve kervansaray bina edilmişse o yer kasabadır (Ergenç, 1981: 1265). Suraiya Faroqhi'ye göre, Osmanlı'da bir yerleşimin şehir veya kasaba olarak tanımlanabilmesi için bazı özellikleri taşıması gerekmektedir. İdari açıdan yerleşimde bir sancakbeyi ya da bir kadı bulunmalı, pazar etkinlikleri, ilgili vergilerin varlığıyla kanıtlanmalı, nüfusun önemli kısmı geçimini tarım dışı faaliyetlerle sağlamalıdır. Ayrıca nüfus açısından bir yerleşimin şehir olabilmesi için asgari 400 vergi neferi bulunmalıdır (Faroqhi, 2004: 12-13).

Orta Anadolu ya da günümüzde İç Anadolu, Kuzey Anadolu Dağları ile Toroslar arasında kalan bölgeye verilen isimdir. XVI. yüzyılda bu bölgede Osmanlı idari taksimatına göre birçok sancak, kaza ve nahiye yer alıyordu. Bu idari birimler içerisinde yukarıda verilen özellikleri taşıyan ve şehir olarak nitelendirilebilecek yerler, Aksaray, Akşehir, Ankara, Beğşehir, Beypazarı, Divriği, Kayseri, Kengiri (Çankırı), Kırşehir, Konya, Larende, Niğde Sivas ve Sivrihisar'dır. Bu şehirlerden Aksaray, Akşehir, Beğşehir, Kengiri (Çankırı), Kırşehir, Konya, Larende ile Niğde Sancağı'nın Bor, Ürgüç, Karahisar, Develi ve Anduğu kazalarında Ermeni nüfusu yoktur. XVI. yüzyılda sâir şehirlerde görülen Ermeni nüfus ise XI. yüzyılda doğu bölgelerinden göç ederek Bizans tarafından bu bölgelere yerleştirilenlerdir. XI. yüzyıldan sonra da iç ve dış göçlerle anılan şehirlere Ermeni göçleri yaşanmış, yeni gelenler eski Ermeni mahallelerine yahut onlara yakın olarak oluşturdukları mahallelere yerleşmişlerdir.

Ankara

Ankara'ya Ermeniler yoğun olarak 1375 yılında Kilikya Ermeni Krallığı'nın sona ermesinden sonra bölgeden yapılan göçler sonucunda gelmişlerdir. Bu göçlerle XV. yüzyılın başında şehirdeki Ermeni nüfusu artış göstermiştir (Kevorkian ve Paboudjian, 2012:212).

XVI. yüzyılda Ankara, kale içi ve kale dışındaki yerleşim birimlerinden oluşan bir şehirdir. Şehre hâkim bir tepede kurulan kale, askerî-idarî fonksiyonunun yanı sıra halkın ikamet ettiği bir yerdir (Ergenç, 2012: 63). Kalede, devlete ait para (hazine) ve eşyaların korunduğu yerler, hapishane, top, tüfek ve mühimmatın saklandığı bir depo ve askeri barınaklar vardı (Erdoğan, 2005: 251-252). Bununla birlikte kalede Müslümanların yaşadığı Mescid-i Güzeloğlu, Mescid-i Dûdirân, Mescid-i Aşağı Kapu, Mescid-i Yazıcı Şa'b (Şehabüddin?), Mescid-i Cami adlarında 5 mahalle tespit edilmektedir (BOA. TD. nr. 117, 43-45). Kalede sakin olan gayrimüslim ahali ise "cema'at-ı gebran der Kal'a" başlığı altında kaydedilmiştir (BOA. TD. nr. 117, 45-46). Bunların dışında "cema'at-ı Zenberekciyân ve Nevbetciyân" olarak kaydolup hizmetleri karşılığın bazı vergilerden mu'af olan hizmet ehli kimselerin de kalede sâkin oldukları tespit edilmektedir. Vergi muafiyetleri bunlara mahsus olmayıp, kalede ikamet eden Müslüman ve gayrimüslim ahali de kaledeki hizmetleri mukabilinde divani ve örfi vergilerinden mu'af tutulmuşlardı.

Ankara'nın XVI. yüzyıla ait tahrir defterlerinde, kalede sâkin bulunan gayrimüslim ahalinin etnik menşei konusunda herhangi bir bilgi mevcut değildir. Ancak ahalinin isimleri incelendiğinde çoğunlukla Vartan, Serkis, Toros, Haçik, Bedros, Kirkor gibi Ermenice ve Devletyar, Melikşah, Gökçe, Aydın, Kutlu, Arslan, Karagöz, Murad, Bahtiyar gibi Türkçe isimler taşıdıkları görülmektedir. Ermeniler arasında Türkçe isimler yaygın olarak kullanılıyordu. İsimlerden yola çıkarak kaledeki gayrimüslim ahalinin Ermeni olduğu söylenebilir. 1523 tarihli tahrir kaydında kalede 82 Ermeni ve 131 Müslüman hanesi kayıtlıdır (BOA. TD. nr. 117, 43-46). 1571 yılında da kaledeki mahalle sayısında herhangi bir

değişiklik olmamıştır. Önceki tahrirde olduğu gibi Müslümanlar 6 mahallede, Ermeniler “cema’at-ı Gebran der kal’a” başlığı altında kaydedilmişlerdir. Bu tarihte kale içindeki Müslüman vergi nüfusu 244, Ermeni vergi nüfusu ise 144 haneye ulaşmıştır (KKA. TD. nr. 17, 20b-22b).

Ankara şehrinin kale dışında kalan kısmı, iki kısımdan müteşekkildi. Sur içinde bulunan kısım Yukarı-yüz, bugünkü Anafartalar Caddesi'nin altında kalan ve Hacı Bayram Camii'nden Karacabey Külliyesi'ne kadar uzanan bölgeye tekabül eden kısım Aşağı-yüz olarak adlandırılıyordu (Erdoğan, 2005: 254; Ergenç 2012: 6). 1523 yılında bu Yukarı-Aşağı yüzlerde toplamda 81 mahalle vardı (BOA. TD. nr. 117, 3-47). Bunlardan 63'ü Müslüman, 6'sı gayrimüslim, 12'si Müslüman ve gayrimüslim hanelerin karışık olarak buldukları mahallelerdi. Gayrimüslim mahallelerden 1'inde Yahudiler yaşamaktaydı (Tablo 1). Mihriyar Mahallesi'nin yanında ise Ermeni ibaresi yer almaktadır. Mihriyar Mahallesi'nin dışında diğer mahallelerde hangi etnik grubun ikamet ettiğine dair herhangi bir bilgi yoktur. Ancak mahallelerdeki şahıs isimlerinden bir çıkarım yapılabilir. Nitekim, Özer Ergenç, Mihriyar, Kirişçıyan, Makramacıyan ve Keyyâlin mahallerindeki gayrimüslimlerin Ermeni; Eşenhor, Valtarin ve Kebkebûr-ı zimmî mahallelerindeki ise Rum olduklarını sicillerde geçen şahıs isimlerinden tahmin edilebildiğini belirtmektedir. (Ergenç, 2012: 65). Bu itibarla kale dışındaki 81 mahallenin tamamında 2351 Müslüman, 105 Ermeni ve 245 diğer gayrimüslim vergi nüfusunun olduğu ortaya çıkmaktadır (BOA. TD. nr. 3-45).

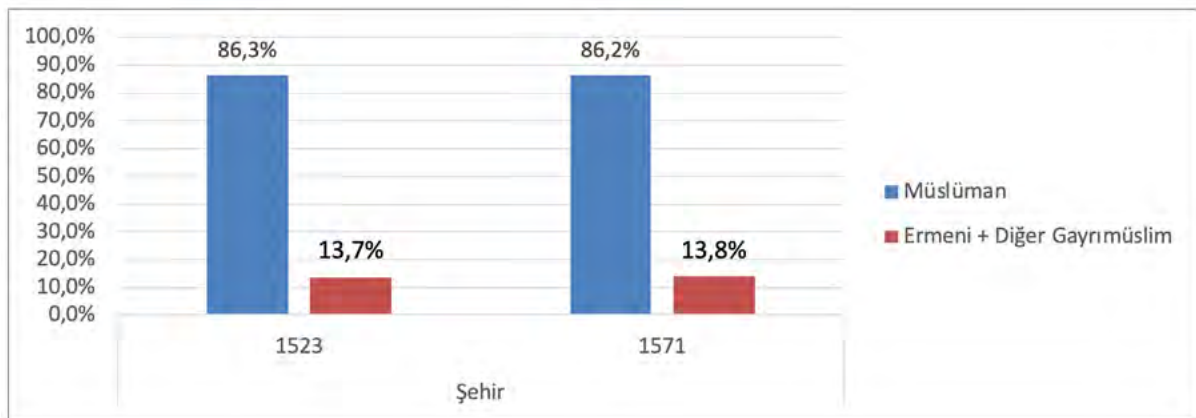
	Mahalle Sayısı	Mahalle Adları
Müslüman	63	Ahî Hacı Murad, Ahî Tura, Ak Medrese, Alaca Mescid, Ali Bey, Arab Hacı (Ahi Elvan), Avancıklar, Bademlü, Baklacı, Balaban, Bostancıyan, Börekçiler, Buryacılar, Celal Panbuği (Hallac-ı Kattânî), Dellâl Karaca, İkinci (Acıca), Emre, Erzurum, Gökçeoğlu, Güngî, Hacendî, Hacı Eshâb, Hacı Halil, Hacı İvaz Haddad, Hacı Mansur, Hacı Musa, Halife Bayezid, Hallac Mahmud, Helvacıyan, Hendek, Hoca Paşa, Hoca Sinan (Valtarîn), İmaret-i Karaca Bey, Kattânî, Keçilü (Ahî Kiçi Bey), Kızıl Bey, Koçhisar, Konurcular, Koyun Pazarı, Mervarid, Mescid-i Kureys, Mescid-i Melike Hatun, Mescid-i Şemseddin, Mevdûd, Mevlana Seyf (Hankâh), Minâre-i Belkis, Mukaddem, Öksüzce, Papanî (Borzi/Borzen), Rüstem Na'âl, Sabunî, Şeyh İzzeddin, Teke Ahmed, Tiflisî, Tulîce, Ürgüb (Ha, Yakub Harrat, Yakub Na'âl, Yavi/Yavan (Afî), Yenice, Yenişehir, Yusuf Habbaz
Gayrimüslim	6	Aşnahavan/Eşenhor, Kefere (Kafir Köyü), Makramacıyan, Mihriyar-ı Ermeni, Sed (Köscü İvaz), Yahudiyan
Karışık	12	Ali Çelebi (Ulucan), Behlül, Boyacı Ali, Çakırlar (Yapanî), Dibek, Hacı Doğan, Kazûrân, Kebkebîr, Kebkebîr-i Zimmî, Keyyâlin, Kirişçıyan (İmam Yusuf), Kurd

Tablo 1: 1523 Yılında Ankara'da kale dışında bulunan mahalleler

Ankara'nın 1571 tarihli tahririne göre kale dışındaki mahallelerinin sayısı aynı kalmış, mahalle isimleri de çok küçük farklılıklar dışında değişmemiştir. Bununla birlikte bu tarihte Müslüman mahalle sayısı 60, gayrimüslim mahalle sayısı 5, karışık mahalle sayısı 16'dır (KKA. TD. nr. 17, 3b-23a). Bu tarihte de kale dışındaki mahallelerden sadece Mihriyâr mahallesinde Ermeni kaydı vardır. Önceki tahrirde olduğu gibi bu tahrirde de isimlerden yola çıkarak Kirişçıyan, Makramacıyan ve Keyyâlin mahallelerindeki ahalinin Ermeni olduğu söylenebilir. Buna karşın Rumların bulunduğu Eşenhor/Aşnahavan/Aşnahavan ve Kebkebîr mahalleleri dışında diğer mahallelerde hangi etnik grubun yaşadığı tespit edilememektedir. Şahıs isimleri içerisinde çoğunlukla Türkçe isimler kullanılması bu ayrımı zorlaştırmaktadır. Bu nedenle Ermeni nüfusuna dair 1571 yılına ait veriler orta konulurken Mihriyâr, Kirişçıyan, Makramacıyan ve Keyyâlin mahallelerinin esas alınması daha isabetli olmaktadır. 1571 yılında kale dışındaki mahallelerdeki Müslüman vergi nüfusu 4366, buna karşın Ermeni vergi nüfusu 125, diğer gayrimüslim vergi nüfusu ise 392 haneye ulaşmıştır (KKA. TD. nr. 17, 3b-23a).

Tahrir kayıtlarının dışında XVI. yüzyılda Ankara'daki Ermeni varlığı hakkında bilgi derlenmesi bakımından yabancı seyyahların yazdıkları da önem taşımaktadır. 1555 yılında Avusturya elçisi Busbecg'in heyetinde bulunan Hans Dernschwam seyahatnamesinde, şehirde Rumlar, Ermeniler, Yahudiler ve Türklerin bir arada yaşadığını ifade ettikten sonra kale içinde kerpiçten yapılmış, iç uzunluğu ve genişliği dörder adım olan küçük Ermeni kilisesinden bahseder. Katolik bir Hristiyan olan Dernschwam, Ermenilerin zahiren Hristiyan olduklarını, onların da Rumlar gibi tam inanmış Hristiyan olmadıklarını ve papayı sevmediklerini söylemektedir. (Dernschwam, 1992: 250, 253).1616 yılında şehre gelen Polonyalı Simeon ise sekiz adet kilisenin bulunduğu şehrin orta ve alt kısmında 200 Ermeni hanesinin oturduğunu bildirmektedir (Simeon, 1964: 162). XVII. yüzyılda kaledeki Ermeni kilisesini ziyaret eden Tournefort da kentin dışındaki Meryem Ana Manastırı hariç yedi Ermeni kilisesinden söz etmektedir (Tournefort, 2005: 229).

Ankara, önemli ticaret yollarının güzergâhında olan bir şehirdi. Bu nedenle şehirde ticari faaliyetler gelişmişti. Bununla birlikte şehirde bulunan Bedesten, Atpazarı Çarşısı, Koyunpazarı Çarşısı, Karaoğlan Çarşısı, Debbaghane Pazarı, Kağrı Pazarı, Uzunçarşı, Penbe Hanı, Kapan Hanı, Kurşunlu Han, Hasan Paşa Hanı, Zağfirancı Hanı, Tuz Hanı, Çengel Hanı, Bakır Hanların çokluğu iktisadi hayatın canlılığını göstermekteydi. Şehirde ahilik geleneğinden gelen bir esnaf teşkilatı vardı. Özer Ergenç, Şer'iyye Sicillere dayanarak şehirde 43 meslek kuruluşunun olduğunu tespit etmiştir (Ergenç 2012: 132-133). Bunlardan sofçuluk bölge halkı için önemli bir geçim kaynağıydı. Sof üretimi ve sofun bölge halkı için önemi hakkında buraya gelen seyyahlar da detaylı bilgiler vermişlerdir. Dernschwamm, şehirde çok miktarda sof dokunduğu, dokumacı sayısının fazla olduğu, halkın bu zanaat ile geçindiğinden bahsederek, sofun nasıl üretildiği konusunda da ayrıntılı bilgiler vermektedir (Dernschwam, 1992: 249-252). Polonyalı Simeon şehir halkının çoğunlukla sofçu olduğundan, burada üretilen iyi cins sofun dünyanın her tarafına sevk edildiğinden ve Ankara'da oturan tüccarların sof ve başka kumaşlar topladıklarından bahsederek sofun şehir için önemine vurgu yapmıştır (Simeon, 1964: 162). Evliya Çelebi ise, Ankara sofunun İzmir, Avrupa, Arabistan ve Mısır'da meşhur olduğundan halkının ekseriyetle tüccar olduğundan bahsetmiştir (Çelebi, 1998: 214). Bütün bu bilgilerden şehirde yaşayan Ermenilerin de sof işi ile meşgul oldukları çıkarılabilir. Nitekim, 1601 tarihinde sof ticareti yapan Leh tüccarı Yorgi oğlu Poşko'dan alacaklı olanlar arasında 39 Ankaralı Ermeni de vardır (Ergenç, 2012: 156; AŞS. VIII/1040, 1195, 1196, 1197, 1198). Buradan şehirdeki Ermenilerin hem sof üretiminde hem de üretilen sofun pazarlamasında etkin rol oynadıkları anlaşılmaktadır.

Grafik 1: XVI. yüzyılda Ankara şehrinde vergi nüfusu

Kayseri

İslam orduları Anadolu'ya geldiği zaman Bizans Devleti, askeri themalar kurmuş ve bu themaları güçlendirmek için buralara Ermenileri yerleştirmiştir (Kevorkian ve Paboudjian, 2012: 221). Türklerin gelişleri ile birlikte Bizans İmparatoru, Doğu Anadolu'daki Ermeni krallıklarını kaldırarak nüfusu

Orta ve Güney Anadolu'ya nakletmiştir (Turan, 2002: 67-69). Bu kitlesel göçlerle birlikte, XI. yüzyılın sonlarında Ermeniler, Kayseri'de başpiskoposluk kurmuşlar, XII. yüzyılda başpiskoposluk merkezini, Efkere'deki Surp Garabed Manastırı'na taşımışlardır (Kevorkian ve Paboudjian, 2012: 221).

XVI. yüzyılda Kayseri, kale etrafında kurulmuş bir şehirdi. Kale, iç ve dış olmak üzere iki kat surla çevriliydi (Simeon, 1964: 158). Tahrir kayıtlarına göre kalenin Sivas, Meydan, Boyacı, Kiçi adlı dört kapısı vardı. XVI. yüzyılda mahalleler bu kapılardan isimlerini alan semtlere göre konumlandırılmıştı. 1500 yılında şehir merkezinde 35 mahalle vardı (BOA. TD. nr. 33, 7-36). Câmî'i Sultan, Tavukçu, Mumcu, Tutak, Câmî'i Lala, Tosoğlu, Konuklar, Varsak, Hürrem Çavuş, Tac-ı Kızıl, Deveciyân, Medrese-i Köşk, Yenice, Kapan, Yalman, Mescid-i Pervâne, Eslem Paşa, Kara Göden, Nesibe Hatun, Hacı Beğli, Köse Danişmed, Mescid-i Hacı, Mescid-i Gülük, Tabbağın, Hacı İvaz, Ekmel, Kürtler, Gürcü, Mescid-i Emrem, Mescid-i Ahi İsa, Mescid-i Merkebcı, Kalenderhâne, Mescid-i Bayram Beğ, Mescid-i Câmî Hovand/Havand, Kayacık isimlerini taşıyan bu mahallerinin tamamında Müslümanlar meskûndü. Jennings, cema'at olarak yazılan Ermeni ve Rumların birer mahallede oturduğundan hareketle mahalle sayısını 37 olarak vermiştir (Jennings, 1976: 28). Ancak, defterde Ermeni ve Rumların cema'at halinde Sivas, Kiçi ve Boyacı kapısında oturdukları kayıtlıdır (BOA. TD. nr. 33, 36-41). 1500 yılında kaza merkezinde bulunan semt ve mahallelerde 1969 Müslüman, 60 Rum ve 266 Ermeni vergi nüfusu kayıt altına alınmıştır (BOA. TD. nr. 33, 7-41).

1570 yılında kaza merkezindeki mahalle sayısı 47'ye çıkmıştır (BOA. TD. nr. 976, 2-23). Bu mahallelerin tamamında Müslümanlar meskûndü. 1570 yılında yapılan tahrir kaydında şehirdeki Ermeniler, "Cema'at-ı Ermeniyân Kayseriyye", "Cema'at-ı Ermeniyân der Bab-ı Sivas ve der Bab-ı Küçük ve Bab-ı Sabbag", "Cema'at-ı Ermeniyân Şarkiyân", "Cema'at-ı Ermeniyân-ı Sisiyân" başlıkları altında kayıt altına alınmışlardır. Bu başlıklardan 1500 yılından sonra şehre Sis ve Şark'tan Ermenilerin geldiği görülmektedir. Muhtemelen vergi takibi nedeniyle şehirde yerleşik olan Ermenilerden, yeni gelenleri ayırt etmek için dışarıdan gelenler geldikleri yerin adı ile yazılmışlardır. Yukarıda geçen Şarkî tabiri ile tam olarak nerenin ifade edildiği belli değildir. Genel olarak Anadolu'nun doğu kesimleri için bu tabir kullanılır. Bununla birlikte Alparslan Demir, XVI. yüzyılda şarkî tabirinin İran'ı nitelediğini ve Safevi topraklarından Osmanlı topraklarına gelen göçmenlerin şarkî olarak kaydedildiğini ifade etmektedir (Demir, 2011: 51-66). Ronald Jennings ise Şarkîyan olarak yazılan Ermenilerin, Erivan'daki Eçmiyazin Katolikosluğu'na bağlı olduklarını belirtmektedir (Jennings, 1976: 30). Bu tarihte şehir merkezinde Müslüman nüfus 2887, Ermeni nüfusu 581 Ermeni (245 Şark'tan, 150 Sis'ten gelen) ve Rum nüfus ise 80 haneye ulaşmıştır (BOA. TD. nr. 976, 2-23).

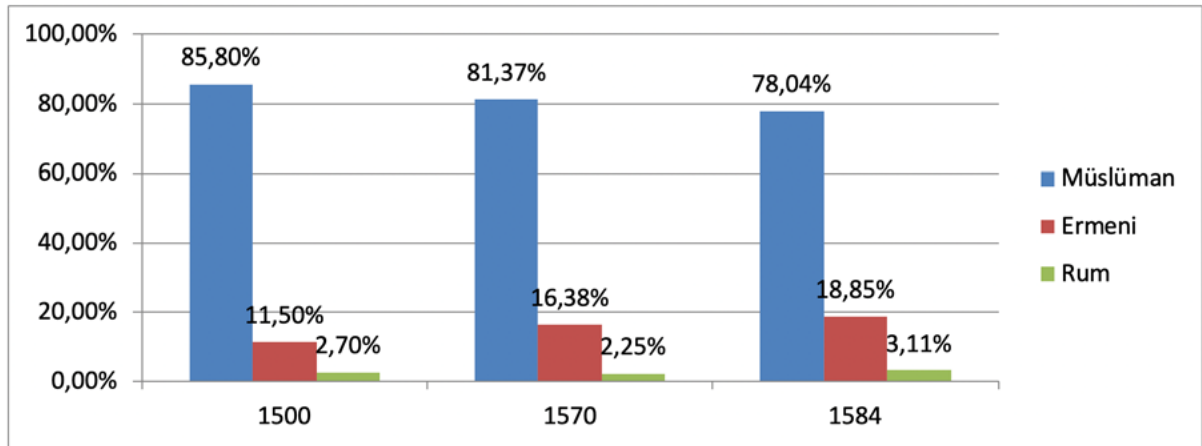
1584 yılında sadece Müslümanların oturduğu mahalle sayısı 48'dir. Bununla birlikte önceki tahrir kayıtlarında Müslüman, Ermeni ve Rumların beraber yaşadığı mahalleler mevcut olmamasına karşın bu tahrir kaydında Derviş Bey, Eslem Paşa, Gürcü, Hayinlü/Hasinlü?, Mescid-i Hacı Mansur, Samur, Nesibe Hatun, Tac-ı Kızıl ve Emir Sultan mahallelerine Ermeni ve Rumların yerleştiği tespit edilmektedir. Öte yandan, şehirdeki Rum ve Ermenilerin "Cema'at-ı Rumiyân", Cema'at-ı Ermeniyân Kayseriyye", "Cema'at-ı Ermeniyân Sisân der Enderûn ve Birûn" başlıkları altında cema'at olarak yazılma usulleri devam etmiştir. Ancak, 1570 tahrir kaydında Şark'tan gelen Ermeniler "Cema'at-ı Ermeniyân Şarkiyân" başlığı altına kaydedilmesinde rağmen, bu tahrir kaydında "Cema'at-ı Şarkiyân Zimmî" başlığı altında yazılan Selman, Şehre-Küstü, Bektaş, Oduncu, Tatur, Tavukçu, Sayeci, Kara-Keçili, İçerü Şehr ve Harpurut adlı mahallelerde kayıt altına alınmışlardır. Bu durum Şark'tan Ermenilerin gelmeye devam etmeleri ile alakalı olmalıdır. Muhtemelen, her yeni gelen grup ayrı mahallelere yerleşmeye başlamıştır. Diğer taraftan, aynı bölgeden gelen Ermeniler aynı mahallede yaşamayı tercih etmiş de olabilir. Bu mahallelerden birinin Harput ismini taşıması bunların Harput'tan gelmiş olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Bunun dışında diğer Ermenilerin nereden geldikleri konusunda herhangi bir bilgi yoktur. Bu nedenle gelen Ermenilerin akraba ya da hemşeri olup olmadıkları, sonradan gelenlerin bu ilişkilere güvenerek mi geldikleri belli değildir. Ancak, aralarında bir haberleşmeden bahsedilebilir. Şehre yeni gelen Ermeni teşekküllerin yerleştiği

mahallelerin yanına şehre yeni geldiklerini belirtmek için “hâdes (yeni olma)” ve Şark’tan gelen gruptan ayrıldıklarını vurgulamak için “müfrez-i cema’at-ı Şarkiyân” şeklinde kayıt düşülmüştür. Bu değişikliklerle beraber şehirdeki Müslüman nüfus 6450, Ermeni nüfusu 1558, diğer gayrimüslim nüfus ise 257 haneye ulaşmıştır (KKA. TD. nr. 108, 6b-40b).

İlk çağlardan itibaren ticari bir merkez olma özelliğini koruyan Kayseri, XVI. yüzyılda da şehirli, köylüler ve tüccarlar için cazibe merkeziydi. Osmanlı askeri ve kervan yolları da buradan geçmekteydi (Jennings, 1983: 160-163). Tahrir kayıtlarındaki bilgiler de Kayseri’nin ticaret, sanayi ve tarım şehri olduğunu doğrulamaktadır. Alınan vergiler şehirdeki ticari faaliyetleri yansıtmaktadır. Diğer taraftan boyahâne, cendere, meyhâne, şem’hâne, bozahâne sınaî üretimin yapıldığı tesislerdi (BOA. TD. nr. 33, 41; BOA. TD. nr. 976, 24; KKA. TD. nr. 108, 41a). Her ne kadar tahrir defterlerinde debbağhâne ile ilgili bir bilgi olmasa da hem kasap ve boyahâne vergisinin yüksekliği hem de bir mahallenin isminin debbağın olması şehirde dericiliğin yapıldığını göstermektedir. Keza, Kayseri XV. ve XVI. yüzyıllarda dericiliğin geliştiği belirli merkezlerdendi (Akdağ, 2010: 514). Polonyalı Simeon, Celali isyanlarından sonra şehrin virane bir manzara arz etmesine rağmen hanlar, bedestenler, dükkânlar, çarşı-pazar ve kuyumcu dükkânlarının çokluğuna vurgu yapmıştır (Simeon, 1964: 158-159). Evliya Çelebi ise, şehirdeki Kığlamazzâde, Kapan, Gön hanlarından, biri kuyumcular, diğeri doku-macılar olmak üzere iki büyük bedestenden, un ve oduncu kapanlarından, attar, arpacı, semerci ve pabuççu çarşılarından, terzi, kasap, çörekçi ve börekçi dükkânlarından ayrıntılı olarak bahsetmiştir (Çelebi, 1999: 101). Öte yandan, zirai üretim de şehrin iktisadi hayatında önemli bir yer tutmaktaydı (BOA. TD. nr. 33, 41; BOA. TD. nr. 976, 24; KKA. TD. nr. 108, 41a). Bağcılığın gelişmiş olduğu şehirde meyhaneye geliri oldukça yüksekti. Şehrin yakınında halkın bağ ve bahçeleri bulunuyordu. Nitekim, Polonyalı Simeon şehrin etrafının Edirne’de olduğu gibi bağ ve bahçelerle çevrili olduğunu, bağlarda yedi cins üzüm gördüğünü ifade etmektedir. Ayrıca seyyah, Ermenilerin bağcılıkla uğraştıklarından ve misafir olduğu yerde kendisine tatlı şaraplar ikram ettiklerinden de bahseder (Simeon, 1964: 158-160). Bağcılığın yanında Ermeniler şehirde yaycılık, çerçilik, takkecilik, fırıncılık, tandırcılık, sepetçilik, kuşakçılık, bezcilik, terzilik, tavukçuluk, çanakçılık, döşemecilik, zurnacılık gibi değişik meslekleri de icra ediyorlardı (BOA. TD. nr. 33, 37-41).

Kayseri’de Ermenilere ait Surp Asdvadzadzin ve Surp Sarkis adlı iki kilise bulunuyordu. Polonyalı Simeon bu kiliselerin şehrin iç kısmında olduğunu, İnciciyan, Sivas Kapısı’nın yakınından Kiçi Kapısı’na kadar uzanan Hristiyan mahallesinde, Evliya Çelebi ise Kiçi Kapısı’nın iç yüzünde olduğu ifade etmiştir (Simeon, 1964: 158; Çelebi, 1999: 103, İnciciyan, 1806: 313).

Grafik 2: XVI. yüzyılda Kayseri şehrinde vergi nüfusu

Niğde

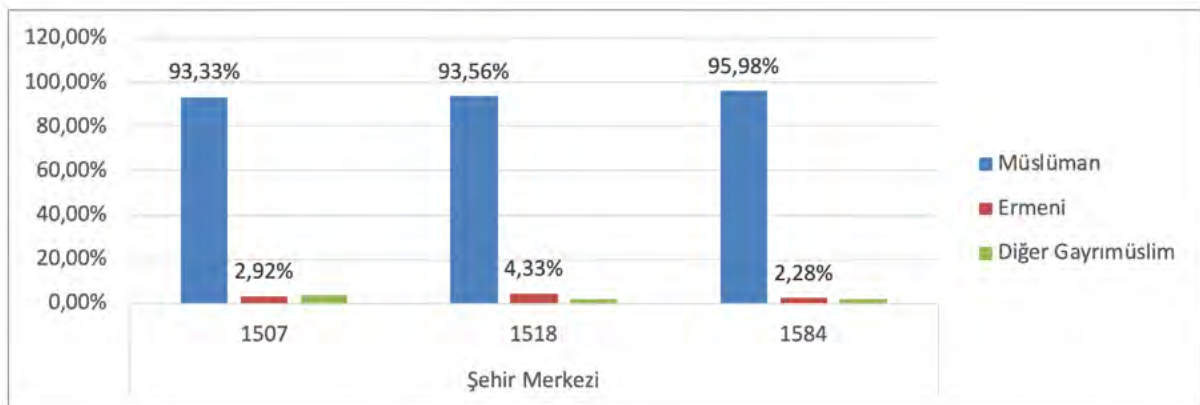
Ortaçağ’da kale-şehir özelliğini taşıyan Niğde, Selçuklu idaresi altında büyümeye başlamış, özellikle Alâü’d-dîn Keykubâd zamanında gelişme göstermiştir. (Darkot, 1964: 254). Kale etrafında

gelişme gösteren şehirde 1507 yılında 29 mahalle kayıtlıdır. (BOA. TD. nr. 1047, 2-18). Bunlardan Mescid-i Sırçalı, Mescid-i Hasan Beğ, Mescid-i Dayı, Mescid-i Kaya, Danabaş, Mescid-i Bal Hasan, Mescid-i Ali Beğ, Hoca Karaca, Mescid-i Rüstem, Mescid-i Hacı İmad, Mescid-i Hoca Üveys, Mescid-i Hatib, Mescid-i Mevlana Kasım, Mescid-i Dedecik, Mescid-i Ahi Mustafa, Mescid-i Hacet, Mescid-i Tahtalı, Mescid-i Tab/Tat Ahmed, Mescid-i Burhan, Mescid-i Kible, Mescid-i Ahi Paşa, Sultan Câmii, Mescid-i Şahne, Mescid-i Ayas Ağa, Mescid-i Hacı Ayna/Eyne, Diryan, Câmî'i Sungur Beğ Müslümanların yaşadığı mahallelerdi. Kalan iki mahalleden birinde Ermeniler, diğerinde ise Rumlar yaşamaktaydı. Bu mahallelerden Sultan Cami Mahallesi'nin dışında diğer mahallenin tamamı kalenin dışında yer alıyordu (Oflaz, 1992: 74). Bu tarihte şehir merkezinde 896 Müslüman, 28 Ermeni ve 36 Rum hanesi kayıtlıdır (BOA. TD. nr. 1047, 2-18).

1518 yılında Hoca İbrahim Ağa, Bozyalı, Mescid-i veled-i Seydi mahallelerin kurulması ile Müslüman mahalle sayısı 30'a çıkmıştır. Bu tarihte de Ermeniler ve Rumlar ayrı mahallelerde yaşamaya devam etmişlerdir. Müslümanların yaşadığı mahalle sayısı artmasına rağmen mahallelerdeki Müslüman vergi nüfusu 886 haneye gerilemiştir. Diğer taraftan Rum vergi nüfusu da 20 haneye düşmüştür. Bununla birlikte Ermeni vergi nüfusu 41 hane olmuştur (BOA. TD. nr. 455, 651-659). Bu tarihte Müslüman nüfusta yaşanan düşüş sadece Niğde'ye özgü değildir. Konya, Larende, Akşehir gibi Karaman Eyaleti'ne bağlı sancaklarda da Müslüman nüfusta gerileme söz konusudur. Nüfustaki bu gerileme bölgenin İran'a yapılan seferlerin yolu üzerinde bulunması ve bu mücadeleler sırasında Kızılbaş Türkmenlerin İran'a doğru göç etmesi ile ilgilidir (Gümüş, 2001:153-164).

1584 yılına gelindiğinde merkezdeki mahalle sayısı 39 olmuştur. Bu mahallelerden 36'sı Müslümanlar; 2'si Ermeniler ve Rumlar tarafından meskûndur. Önceki tahrir kayıtlarında Müslüman ve gayrimüslim unsurun karışık olduğu mahalle bulunmamasına karşın, bu tahrir kaydında yeni kurulan Hacı Hızır Mahallesi'nde iki unsurun beraber yaşamaya başladığı tespit edilmektedir. Önceki tahrirde kaza merkezindeki Müslüman ve Rum nüfustaki gerilemenin aksine bu tahrirde Müslüman vergi nüfusu 2530, Rum vergi nüfusu 46, Ermeni vergi nüfusu ise 60 haneye ulaşmıştır (KKA. TD. nr. 152, 3b-14b). Safevi Devleti ile yapılan savaşların sona ermesinden sonra şehirde Müslüman nüfus artmaya başlamış, artan nüfusla beraber yeni mahalleler kurulmuştur. Müslüman nüfustaki artış dikkate alındığında şehrin 1518 yılından sonra önemli ölçüde göç aldığı ortaya çıkmaktadır.

Tahrir kayıtlarında Ermenilerin meslekleri hakkında sadece 1 hanenin kuyumcu olduğu konusunda bilgi vardır. Ancak, kayıtlarda şehirde boyahâne, bozahâne, meyhâne ve değirmenler gibi üretim tesislerinin mevcut olduğu görülmektedir. Hububat, bostan ürünleri şehirde yetişen ürünlerdendir. Bağcılık da gelişmiştir (Şehrin gelirleri için bkz. BOA. TD. nr. 1047, 18; BOA. TD. nr. 455, 659-660; KKA. TD. nr. 14b-5a). Şehrin gelirleri göz önüne alındığında Ermenilerin diğer halklar gibi ticari, sınai ve tarımsal faaliyetlerle meşgul oldukları söylenebilir.

Grafik 3: XVI. yüzyılda Niğde şehirde vergi nüfusu

Sivas

Ermenilerin Sivas'a yerleşmeleri Arap ve Türk tehditlerine karşı Bizans'ın kurduğu askeri themalara Ermenileri yerleştirmeleri ile başlamıştır. Bizans İmparatoru II. Basileios, Van bölgesini ilhak edince buradaki Ermenilere yurt tutmaları için Sivas'ı vermiştir. 1021 yılında Vaspurakan Kralı Senekerim'in idaresinde Ermeniler, Sivas'a geldikten sonra Ermeni nüfusu burada artmaya başlamıştır (Kevorkian ve Paboudjian, 2012: 235-237). Bu tarihten sonra Sivas'a Ermeniler gelmeye devam etmişlerdir.

XVI. yüzyılda Sivas'ta Yukarı ve Aşağı olarak adlandırılan iki kale bulunuyordu¹ Mahalleler, bu kalelerin aşağısında sıralanıyordu. Fatih Sultan Mehmed döneminde yapılan tahrirde göre şehir merkezinde 16 mahalle vardı (BOA. TD. nr. 2, 466-478). XVI. yüzyıla ait ilk tahrirde (1519 yılı) mahalle sayısı 20'ye çıkmıştır. Bunlardan Ulu Bey, Hoca İmam, Paşa Bey, Tokmak, Billur, Himmet Sofu Mescidi, Ganem Mescidi, Emir Ali Hacı, Cami, Kara Gedik, Palas der zir-i kal'a, Şeyh Çoban, Medrese-i Sahib, Yenice Mescidi mahallelerinde Müslümanlar ikamet etmekteydi. Buna mukabil Civan, Bazar, Kepenek, Zilger, Kal'a Ardı ise "gebran Eramine-i Sivas" başlığı altında kaydedilen Ermeni mahalleleriydi. Palas mahallesinde ise Müslüman ve Ermenilerin beraber yaşıyordu. Bu tarihte mahallelerde 337 Müslüman, 992 Ermeni ve 2 diğer gayrimüslim vergi nüfusu kayıtlıydı (BOA. TD. nr. 79, 507-520).

1553 yılında şehir merkezindeki mahalle sayısı 31'e çıkmıştır. Buna paralel olarak Müslüman mahalle sayısı 25'e yükselmiştir. Diğer taraftan Ermenilerin yaşadığı mahalle sayısı 6 olarak kalmıştır. Mahallelerin dışında kalede görevli mustahfız ve sipahi olarak 42 nefer kaydedilmiştir. Bu tarihte şehirdeki Müslüman nüfus 1143, Ermeni nüfus 1230 haneye ulaşmıştır (BOA. TD. nr. 287, 325-351).

Şehircilik yönünden gelişmeye devam eden Sivas'ta 1573 yılında 40 mahalle kaydedilmiştir. Bunların 30'u Müslümanlar tarafından meskûndü. Buna mukabil Ermeniler Kal'a Ardı, Bazar, Civan, Zilger (Dülger), Kepenek ve Palas'ta yaşamaya devam ediyorlardı. Öte yandan Ermenilerin ikamet ettiği Cancin ve Müslümanlarla Ermenilerin ortak yaşadığı Ali Baba Mescidi yeni kurulan mahallelerdi. Bununla birlikte önceki tahrirde sadece Müslüman ahalinin meskûn olduğu Hamur Kesen ve Ahmed Subaşı mahallelerine bu tahrirde Ermeniler yerleşmeye başlamıştır. 1573 yılında şehirdeki Müslüman nüfus 1300, Ermeni nüfus 2085 haneye ulaşmıştır (KKA. TD. nr. 177, 14b-29a).

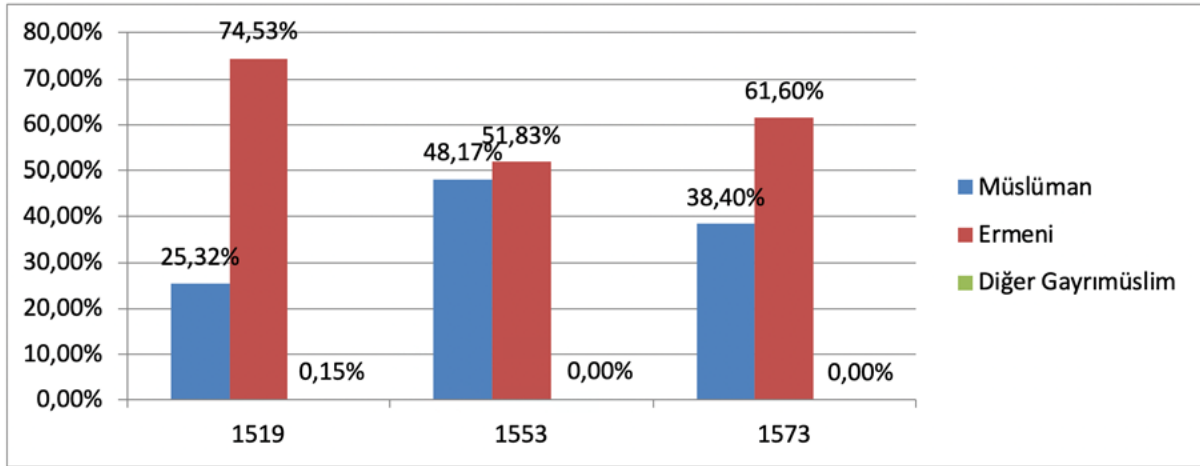
Sivas, cami, medrese, han, hamam, zaviye, çeşme gibi eserler yönünden zengin bir şehirdir. Şehirde bulunan en önemli eserler Ulu Cami, Sivas darüşşifası, Buruciye Medresesi, Çifte Minareli Medrese, Gök Medresedir. Bu eserlerin yanında XVII. yüzyılın başında şehre gelen Polonyalı Simeon, şehirde Surp Asduadzadzin ve Surp Sarkis adlarını taşıyan iki Ermeni kilisesinden ve şehrin dışında kral Senekerim'in yaptırmış olduğu, içinde hakiki haçın bir parçasının bulunduğu Surp Nişan manastırından bahseder (Simeon, 1964: 87-88). Bu dönemde şehirde bulunan Evliya Çelebi, Ermenilere ait Eski Vank, Sıp-nişan Vankı, Meryem Ana, Hızır İlyas kiliseleri ve Rumlara ait Aya Yorgi kiliselerinden söz eder (Çelebi, 1999:116). İnciciyan ise şehrin kuzeyinde yer alıp, ahşaptan yapılan manastırda Surp Nişan, Surp Asduadzadzin, Surp Karabet adlı üç kilise bulunduğunu anlatır (İnciciyan, 1806: 287).

XVI. yüzyılda Sivas'ın sanayi ve ticaret şehri olduğu alınan vergilerden anlaşılmaktadır (BOA. TD. nr. 79, 520; BOA. TD. nr. 287, 345-346; KKA. TD. nr. 177, 28b). Meyhâne, boyahâne ve değirmenler şehirdeki tesislerdi. Ermenilerin şehirde icra ettikleri mesleklerden Sivas'ın, göç eden Ermenilere farklı alanlarda iş bulma imkânı sağladığı anlaşılmaktadır. Tahrir kayıtlarında şehirde Ermenilerin icra ettiği 26 farklı meslek tespit edilmiştir. Ermeniler arasında en yaygın meslekler terzilik, marangozluk, değirmencilik, palancılık-semercilik, kuyumculuk, hallaçlık, bakkallık, kalaycılık, kasaplık idi. Bunun yanında Ermeniler, boyacılık, demircilik, bardakçılık, börekçilik, zurnacılık, bostancılık, hancılık, ayakkabıcılık, kazancılık, kuşakçılık, bozacılık, debbağlık, çerçilik, elekçilik, saraçlık, tarakçılık ve abacılık gibi meslekleri de icra ediyorlardı.

¹ Polonyalı Simeon, şehirde iki güzel hisar ve kale olduğu ifade ederken İnciciyan, bu kalelerden yıkılmış vaziyette olan Yukarı Kale'de Türk ve Ermenilere ait 40-50 hane olduğundan, bu kaleden akşam saat 11'de ve gece yarısından sonra Ermeniler tarafından davul çaldığından bahseder. İnciciyan, aynı şekilde yıkık durumda olan diğer kalede Türklere ait 150 hane olduğundan ve Paşa şehre girdiğinde buradan topların atıldığını anlatır.

Sivas, Timur'un istilası, Osmanlı-Safevi savaşları ve Celali isyanlarından en fazla etkilenen bölgelerden biridir. Bu olaylarla birlikte şehir tahrip olmuş ve nüfus azalmıştır. Bununla birlikte Sivas, Rum Eyaleti'nin merkezi olduktan sonra siyasal, kültürel, iktisadi ve demografik açıdan büyümeye ve gelişmeye başlamıştır (Demirel, 2009: 279). Bu gelişmelerle beraber kısa bir süre sonra şehir toparlanmış ve büyük ölçüde göç almıştır. Öyle ki, XV ve XVI. yüzyılda Ermenilerin en çok göç ettikleri yerlerden biri Sivas olmuştur. Özellikle Osmanlı-Safevi mücadeleleri nedeniyle doğu bölgelerinden 1519 ve 1573 yılından önce alınan göçlerle Ermeni nüfusu artmaya devam etmiş ve nüfus kalabalıklaşmaya başlamıştır. XVI. yüzyılda şehirde tespit edilen Ermeni göçmen sayısı 297'dir. Nüfus artışına göre bu sayı daha fazla olmalıdır. Gelenlerle birlikte Ermeni mahalleleri nüfusu taşımayacak hale gelince Ermeni nüfus Müslüman mahallelerine yerleşmeye başlamıştır. Ancak, XVII. yüzyılda Celali isyanları ile nüfus azalmaya başlayacaktır. Nitekim, 1608-1619 yıllarında Anadolu'da bulunan Polonyalı Simeon, şehirdeki Ermeni nüfusu 2000 hane iken Celâli isyanları neticesinde dağılıp 600 haneye indiğini belirtmektedir (Simeon, 1964: 87). XVIII. yüzyılın sonlarında İnciciyan ise şehirde toplam 10.000 hane olduğunu, bunun 2000'i Ermeni geri kalanın ise Türk olduğunu, Rum nüfusun ise 9-10 haneyi geçmediği bildirir (İnciciyan, 1806: 285).

Grafik 4: XVI. yüzyılda Sivas şehrinde vergi nüfusu

Sivrihisar

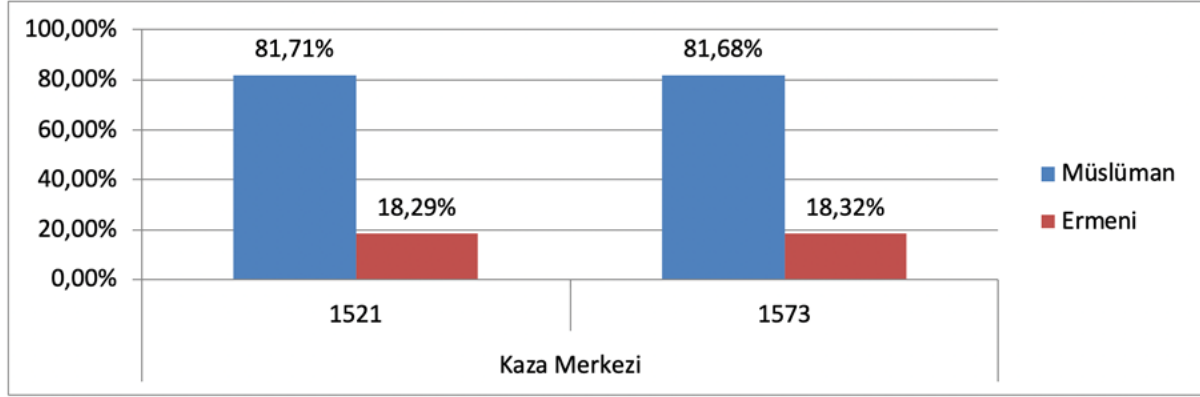
XVI. yüzyılda Sivrihisar, Hüdavendigâr Sancağı'na bağlı bir nahiye/kazadır. 1521 yılında nahiye iken 1530 yılında kaza hüviyeti kazanmış ancak 1573 yılında tekrar nahiye statüsü verilmiştir.

1521 yılında Sivrihisar nahiye merkezinde Kılınç, Ahi Fahreddîn, Araklı, Mescid-i veled-i İhtiyar (Eskici Hacı), Kayalı, Hazinekar, Çubuk, Hacı Minnet, Hacı Veys, Çapanlu, Hacı Hasan, Kethüda, Elmalu, Kapucu, Kazzaz Sinan, Akdoğan, Tatlar, Veled-i Koçaç (Umuroğlu), Faruk, Yenice (Seyyid Mahmud), Camii, Gedük, Hacı Ashab, Hacı Ketbeddîn adlarını taşıyan 24 Müslüman ve 1 Ermeni mahallesi olmak üzere toplam 25 mahalle bulunuyordu. Bu mahallelerden en kalabalığı Ermeni mahallesiydi. Bu tarihte mahallelerde 755 Müslüman vergi nüfusu karşılıklı 169 Ermeni vergi nüfusu kayıtlıydı (BOA. TD. nr. 111, 243-255).

1573 yılında 24 Müslüman mahallesinin yanında "mahalle-i Kal'a-i Sivrihisar" adıyla kalede yeni bir mahalle kurulmuştur. Mahallenin ekseriyeti Müslüman'dır. Müslümanların yanında kaleye hizmet eden 21 Ermeni vardır. Öte yandan önceki tahrir kaydında sadece 1 Ermeni Mahallesi mevcut iken muhtemelen nüfus artışına bağlı olarak, Ermeniyân, Baba Sivanus, Orta, Baba Melikşad adlarında dört Ermeni mahallesi kurulmuştur. Bu değişikliklerde beraber nahiye merkezindeki Müslüman vergi nüfusu 1324, Ermeni vergi nüfusu ise 297 haneye ulaşmıştır (KKA. TD. nr. 87, 1b-11a).

XVI. yüzyılda şehirde kervansaray, bezzazistan ve saraç, demirci, şıracı, derici gibi iş kollarına ait dükkânlar tespit edilmektedir (BOA. TD. nr. 453, 91b, 93a). Şehirdeki meyhane Ermenilerin bağcılıkla

uğraşp, şarap sattıklarını göstermektedir. Çünkü, Müslümanların şarap üretmesi ve satmaları yasaktır. Şehirde gayrimüslim olarak sadece Ermeniler yaşadığından meyhane Ermeniler tarafından işletiyor olmalıdır. Diğer taraftan her iki tahrir kaydında da ahalden “resm-i bağat” vergisi olarak 670 akçe vergi alınıyordu Öte yandan 1521 ve 1573 yılı tahrir defterlerinde yer alan kayıttan Ermenilerin pazara ürünlerini getirip sattıkları anlaşılmaktadır (KKA. TD. nr. 87, 1b-11a).

Grafik 5: XVI. yüzyılda Sivrihisar kaza/ nahiye vergi nüfusu

Beypazarı

XVI. yüzyılda Beypazarı, Hüdâvendigâr Sancağı'na bağlı nahiye/kazadır.

1521 yılında kaza merkezinde Külahani, Yakacık, Düz, Yaz, Karacakaya, Beydepesi, Yenice, Ömeroğlu, İnözü, Kadı adlarında 10 Müslüman mahallesi ve 2 cema'at kayıtlıydı. Buna karşılık “mahalle-i Ermeniler” adı altında Ermeniler kayıt altına alınmışlardı. Bu tarihte kaza merkezinde 731 Müslüman vergi nüfusuna karşılık 17 Ermeni vergi nüfusu bulunuyordu (BOA. TD. nr. 111, 105-112).

1530 yılında kaza merkezindeki bu mahallelerdeki Müslüman vergi nüfusu 48, Ermeni vergi nüfusu ise 14 haneye gerilemiştir. (166 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (937/1530), 104). Ancak, 1573 yılında kaza merkezindeki mahalle sayısı 22 (3 cema'at) olmuş, bu mahallelerin Müslüman vergi nüfusu 1983 haneye ulaşmıştır (KKA. TD. nr. 87, 114b-125b). Bununla birlikte bu tarihte merkezde Ermeni nüfusu kalmamıştır. Muhtemelen Ermeniler, başka bölgelere göç etmişlerdir.

Divriği

Divriği, XVI. yüzyılda, Rum Eyaleti'ne bağlı bir sancaktır.

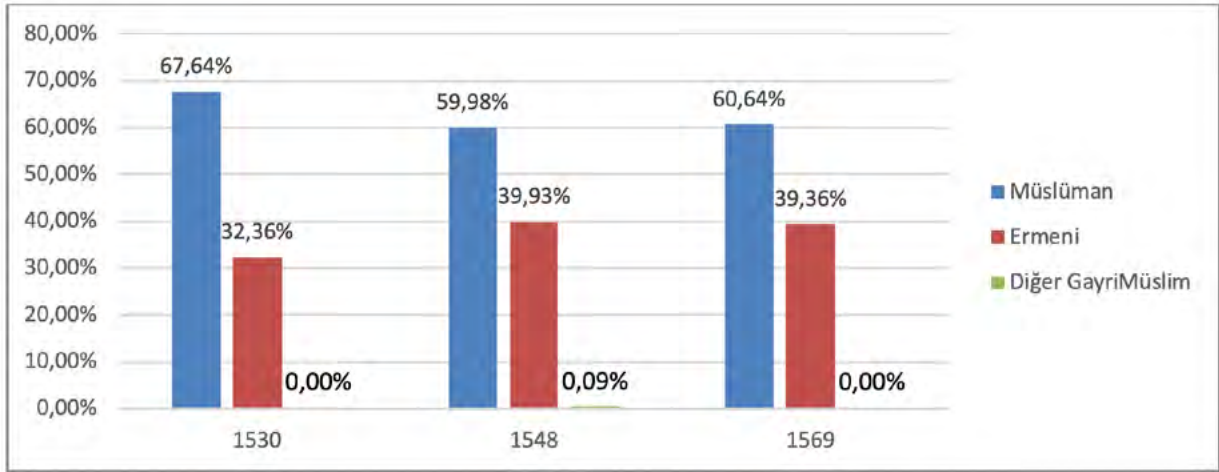
Divriği Kalesi, Ortaçağ'da savunma amaçlı kullanılan kalelerden biri olmakla beraber zamanla iç il özelliği kazanmaya başlamıştır. XVII. yüzyılda Evliya Çelebi de kalede su sarnıçları, buğday ambarları, cephaneler ve kale içindeki 300 haneden bahsetmekle birlikte kalenin çok yüksek olması nedeniyle burada bağ, bağçe, çarşı-pazar, hamam ve bedestenin olmadığını, bunların kalenin aşağısında, Fırat Nehri kenarında bulunduğu ifade eder (Çelebi, 1999: 123). XVIII. yüzyılda İnciciyan ise, şehirde Ermenilere ait Surp Asdvadzadzin ve Surp Arak kiliselerinden bahseder (İnciciyan, 1806: 298).

Divriği ait olan 1530 yılı tahrir kayıtlarına göre kaza merkezinde 13 mahalle vardı. Bunlardan Câmî-i Kebîr, Mescid-i Kaya, Paspan?, Bezzâzistan Mescidi, Kürtüncü, Arhudsu, Kemânkeş, Pullur, Kantabay (Kayıtbay), Sinaniye Mescidi, Eruncaz/Uruncar?, Ali Çelebi Müslümanların yaşadığı mahallelerdi. Buna mukabil Ermeniler, “mahalle-i Ermeniyân” başlığı altında kayıt altına alınmışlardı. Mahalleye Malatya ve Sivas'tan iki Ermeni ailesi gelip yerleşmişti. 1530 yılında kazada 533 Müslüman ve 255 Ermeni vergi nüfusu kayıtlıydı (BOA. TD. nr. 408, 678-691).

1548 yılında Mescid-i Süfla Mahallesi'nin kurulması ile kaza merkezindeki mahalle sayısı 14'e çıkmıştır. Bu tarihte de Ermeniler bir mahallede kayıt altına alınmışlardır. Bununla birlikte kazada

Ermeni mahallesinden ayrı olarak ilk tahrirde yer almayan ve “cema’at-ı gureba-i Ermeniyân” şeklinde kaydedilen bir gurup tespit edilmektedir. Bu 50 hanelik gurup kaza merkezine dışarıdan göç edip gelmiştir. Bu hanelerin nereden geldiği konusunda defterde herhangi bir ibare mevcut değildir. Bu gurupla birlikte 1 Rum hanesi de kazaya gelmiştir. Bu değişikliklerden sonra kaza merkezindeki Müslüman vergi nüfusu 649, Ermeni vergi nüfusu 432 haneye ulaşmıştır (BOA. TD. nr. 252, 2-14). Ermeni nüfusu dışarıdan alınan göçe bağlı olarak artmıştır. 1569 yılında kaza merkezindeki mahalle sayısı aynı kalmış, mahallelerdeki Müslüman vergi nüfusu 889, Ermeni vergi nüfusu 577 haneye ulaşmıştır (KKA. TD. nr. 57, 6b-13b).

Konum itibari ile ticaret yollarının uzağında kalan Divriği ticari faaliyetlerin yoğun olarak yapıldığı bir yer değildi. Tarımsal faaliyetlerden elde edilen gelir yüzyılın başlarında düşük olmasına rağmen yüzyılın ortalarından itibaren artmıştır. (BOA. TD. nr. 408, 687; BOA. TD. nr. 252, 15-16; KKA. TD. nr. 57, 13b-14a). Tahrir kayıtlarında Ermeniler arasında hallaç, arpacı, yaycı, terzi, boyacı ve değirmenci gibi meslek sahiplerinin olduğu tespit edilmektedir. Bu mesleklerin yanında Ermeniler bağcılık başta olmak üzere tarımsal faaliyetlerle de meşgul olmuşlardır.

Grafik 6: XVI. yüzyılda Divriği şehrinde vergi nüfusu

Sonuç

XVI. yüzyılda Orta Anadolu’da şehir niteliği taşıyan yerler, Aksaray, Akşehir, Ankara, Beğşehir, Beypazarı, Divriği, Kayseri, Kengiri (Çankırı), Kırşehir, Konya, Larende, Niğde (Bor, Ürgüb, Karahisar, Develi ve Anduğu Kazaları) Sivas ve Sivrihisar’dır. Bu şehirlerden Aksaray, Akşehir, Beğşehir, Kengiri (Çankırı), Kırşehir, Konya, Larende’de Ermeni nüfusu mevcut değildir. Aksaray, Kengiri (Çankırı), Kırşehir sadece Müslüman nüfusun meskûn olduğu şehirler olmakla birlikte diğer şehirlerde de gayrimüslim nüfus oranı oldukça düşüktür.

Ermeniler, Orta Anadolu bölgesine VII. yüzyılda İslam ordularının Anadolu’ya akınları ve XI. yüzyılda Türklerin seferleri neticesinde gelmeye başlamışlardır. Bizans İmparatorluğu’nun uyguladığı politika neticesinde doğudaki Ermeniler Orta Anadolu, Çukurova ve Maraş bölgesine göç ettirilmiştir. Bu dönemlerde başlayan Ermeni göçü daha sonraki zamanlarda da devam etmiştir. XVI. yüzyılda Osmanlı-Safevi mücadeleleri nedeniyle doğu bölgelerinden Ermeniler özellikle Kayseri ve Sivas gibi büyük şehirlere göç etmişlerdir. İş bulma imkânına sahip olmaları, hemşerilik anlayışı, kendilerini güvende hissetmeleri gibi faktörlerle Ermeniler buralara gelmeye devam etmişlerdir. Bu göçler neticesinde şehirlerde Ermeni nüfusu artmaya ve demografik yapı değişmeye başlamıştır. Bununla birlikte Orta Anadolu, Türkmen nüfusun yerleşim sahalarından olduğu için Sivas dışındaki diğer şehirlerde nüfusun büyük bir kısmı Müslümanlardan oluşmuştur. Sivas, Timur’un istilası, Osmanlı-Safevi mücadeleleri ve Celali isyanlar nedeniyle büyük oranda Müslüman nüfusunu kaybetmiştir. Ancak, kayıtlardan da anlaşıldığı üzere tekrar Müslümanlar şehre yerleşmeye başlamıştır.

XVI. yüzyılda Osmanlı-Safevi savaşları nedeniyle doğu bölgelerinden Ermeniler, Orta Anadolu ve Batı Anadolu'ya doğru göç etmeye başlamışlardır. Osmanlı Devleti'nin sağladığı barış ortamında Ermeniler, şehir merkezlerine yerleşerek mesleklerini icra etme imkânına sahip olmuşlardır. Ticari ve sinai faaliyetlerin yoğun olarak yapıldığı Kayseri ve Sivas şehirleri Ermeniler için bir çekim merkezi haline gelmiştir.

XVI. yüzyılda Ankara'da Ermeni nüfusu kale içinde bir mahalle ve kale dışındaki Mihriyar, Kirişçiyan, Makramacıyan ve Keyyalin mahallelerinde tespit edilmektedir. Diğer mahallelerde Rum ve Ermeni nüfus ayırt edilemediği için yukarıdaki mahallelerdeki Ermeni nüfus sayılmıştır. Bu mahallelerdeki Ermeni vergi nüfusu 1523 yılında 187 hane iken 1571 yılında bu sayı 269 haneye çıkmıştır. 1500 yılında Kayseri şehir merkezinde cema'at başlığı altında kaydedilen Ermeni vergi nüfusu 266 hanedir. Bu tarihten sonra şehre yapılan göçlerle birlikte 1570 yılı tahrir kaydında Ermeniler, "Cema'at-ı Ermeniyân Kayseriyye", "Cema'at-ı Ermeniyân der Bab-ı Sivas ve der Bab-ı Küçük ve Bab-ı Sabbag", "Cema'at-ı Ermeniyân Şarkîyân", "Cema'at-ı Ermeniyân-ı Sisiyân" başlıkları altında kaydedilmiştir. Bu tarihte şehirdeki Ermeni nüfusu 581 haneye ulaşmıştır. Bu tarihten sonra Ermeniler Kayseri'ye gelmeye devam etmişlerdir. 1580 yılında bu cema'atlerin yanında Şark'tan gelenler Selman, Şehre-Küstü, Bektaş, Oduncu, Tatur, Tavukçu, Sayeci, Kara-Keçili, İçerü Şehr ve Harpurut adlı mahallelerde kaydedilmiştir. Ermeni vergi nüfusu bu tarihte 1558 haneye çıkmıştır. Dışarıdan gelenlerle birlikte yeni mahalleler kurulmuştur.

XVI. yüzyıl boyunca Niğde'de Ermeniler tek bir mahallede yaşamışlardır. Şehirdeki Ermeni nüfusu 1507 yılında 28, 1518 yılında 41, 1584 yılında 60 hanedir. 1519 yılında Sivas şehir merkezinde Ermeniler Civan, Bazar, Kepenek, Zilger, Kal'a Ardı adlı mahallelerde ikamet ediyorlardı. Bu mahallelerde kayıtlı vergi nüfusu 992 hanedir. Bu mahallelerdeki Ermeni vergi nüfusu 1553 yılında 1230 haneye çıkmıştır. Sivas'a yapılan göçlerle mahalleler nüfusu taşıyamaz hale gelmiş ve 1573 yılına kadar Cancin Mahallesi kurulmuştur. Bununla birlikte Ermeniler, Müslümanların ikamet ettiği Hamur Kesen ve Ahmed Subaşı mahallelerine de yerleşmişlerdir. Bu tarihte şehirdeki vergi nüfusu 2085 haneye ulaşmıştır.

1521 yılında Sivrihisar'da Ermeniler bir mahallede yaşıyorlardı. Ancak 1573 yılında şehirdeki Ermeni vergi nüfusu Ermeniyân, Baba Sivanus, Orta, Baba Melikşad adlı dört mahallede kaydedilmiştir. Mahalle sayısındaki artışa paralel olarak Ermeni vergi nüfusu 169 haneden 297 haneye ulaşmıştır. 1521 ve 1530 yıllarında Beypazarı'nda Ermeniler bir mahallede tespit edilmektedir. Bu mahallede 1521 yılında 17, 1530 yılında 14 Ermeni vergi nüfusu kaydedilmiştir. Bununla birlikte 1573 yılına kadar Beypazarı'nda Ermeni nüfus kalmamıştır. Divriği'de Ermeniler tek bir mahallede oturuyorlardı. 1530 yılından sonra şehre gelen 50 hanelik gurup "cema'at-ı gureba-i Ermeniyân" başlığı altında diğer Ermenilerden ayrı kaydedilmiştir. Şehirdeki Ermeni nüfusu 1530 yılında 255, 1548 yılında 432, 1569 yılında 577 haneye ulaşmıştır. XVI. yüzyılda Beypazarı dışında diğer şehirlerde Ermeni nüfusu artmıştır. Bu artışta dışardan alınan göçler etkili olmuştur.

Kaynakça

I. Arşiv Vesikaları

A. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

a. Tahrir Defterleri (TD)

TD 2 (Sivas)

TD 33 (Kayseri)

TD 79 (Tokat/Sivas)

TD 111 (Hüdâvendigâr)

TD 117 (Ankara)

TD 252 (Divriği)

TD 287 (Sivas/Rum)

TD 408 (Malatya)

TD 453 (Hüdâvendigâr)

TD 455 (Karaman)

TD 976 (Kayseri)

TD 1047 (Karaman)

B. Tapu-Kadastro Genel Müdürlüğü, Kuyûd-ı Kadîme Arşivi

b. Tahrir Defterleri (TD)

TD 17 (eski defter nr. 305/74) (Ankara)

TD 57 (eski defter nr. 208/ 153) (Divriği)

TD 87 (eski defter nr. 83/ 68) (Hüdavendigâr)

TD 108 (eski defter nr. 295/ 136) (Kayseri)

TD 152 (eski defter nr. 278/ 135) (Niğde)

TD 177 (eski defter nr. 312/ 14) (Sivas)

C. Milli Kütüphane Arşivi

a. Ankara Şer'iyye Sicilleri (AŞS). VIII

D. Yayınlanmış Vesikalar

166 Numaralı Muhâsebe- i Vilâyet- i Anadolu Defteri (937/ 1530), Ankara: Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 1995.

III. Kaynak Eserler

Çelebi, E. (1998). Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: II. Z. Kurşun, S. A. Kahraman, Y. Dağlı (Yay. Haz.). İstanbul: Yapı Kredi.

Çelebi, E. (1999). Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: III. Y. Dağlı, S. A. Kahraman (Yay. Haz.). İstanbul: Yapı Kredi.

Dernschwam, H. (1992). İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü. Yaşar Önen (Çev.), Ankara: Kültür Bakanlığı.

İnciciyan, G. (1806. Aşharhakrutyun Çoritz Masantz Aşharhi. Venedik.

Simeon, P. (1964). Polonyalı Simeon'un Seyahatnamesi (1608- 1619). H. D. Andreyan (Çev), İst. Üniv. Edb. Fak. Yay.

Tournefort, J. P. (2005). Tournefort Seyahatnamesi I-II. A. Berktaş, T. Tunçdoğan (Çev), İstanbul: Kitap Yayınevi.

IV. Araştırmalar ve İncelemeler

Akdağ, M. (2010). Türkiye'nin İktisadi ve İçtimadî Tarihi. İstanbul: Yapı Kredi.

Darkot, B. (1964). "Niğde". İA. IX, Ankara: MEB, 253-256.

Demir, A. (2011). "XVI. Yüzyıl Anadolusunda Dış Göçler: Şarkiyân". Karadeniz Araştırmaları, 28, 51-66.

Demirel, Ö. (2009). "Sivas". TDVİA, 32, 278-282.

Erdoğan, E. (2005). "Tahrir Defterlerine Göre Ankara Şehri Yerleşmeleri". Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi, 6(1), 249-262.

Ergenç, Ö. (1981). Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerine Bazı Düşünceler. VII. Türk Tarihi Kongresine Sunulan Bildiriler, II. Ankara: TTK, 1270-1280.

Ergenç, Ö. (1988). "Şehir Tarihi Araştırmaları Hakkında Bazı Düşünceler". Belleten, 52 (203), 667-683.

Ergenç, Ö. (2012). XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt.

Faroqhi, S. (2004). Osmanlı'da Kentler ve Kentliler. N. Kalaycıoğlu (Çev.), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt.

Gümüş, O. (2001). XVI. Yüzyıl Larende (Karaman) Kazasında Yerleşme ve Nüfus. Ankara: TTK.

Jennings, R. C. (1976). "Urban Population in Anatolia in the Sixteenth Century: A Study of Kayseri, Karaman, Amasya, Trabzon and Erzurum." *International Journal of Middle East Studies*, 7, 21-57.

Jennings, R. C. (1983). "The Population, Society, and Economy of the Region of Erciyeş Dağı in the Sixteenth Century" in *Contributions a'histoire economique et sociale de l'empire Ottoman (Contributions to the Economic and Social History of the Ottoman Empire)*, Paris, 149-250.

Kevorkian, R. H. ve Paboudjian, P. B. (2013). 1915 Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeniler. (M. Saris (Çev.). İstanbul: Aras.

Oflaz, M. (1992). 16. Yüzyılda Niğde Sancağı. (Basılmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Turan, O. (2002). Selçuklular Zamanında Türkiye. İstanbul: Boğaziçi.

Summary

The Ottomans define the city or town as a place where they perform Friday prayers and have a bazaar. In order for a settlement to be defined as a city or town, a sanjak bey (governor) or kadi (judge) must be working in the region, a bazaar must be established, and the population must earn their living mostly through non-agricultural activities. The cities with these characteristics in the 16th century were Aksaray, Akşehir, Ankara, Beğşehir, Beypazarı, Divriği, Kayseri, Kengiri (Çankırı), Kırşehir, Konya, Larende, Niğde (Bor, Ürgüb, Karahisar, Develi, Anduğu towns), Sivas and Sivrihisar. In the 16th century, among these cities and towns, the Armenian population was determined in Ankara, Beypazarı, Divriği, Kayseri, Niğde, Sivas and Sivrihisar.

This presence of Armenians in Central Anatolia was the result of migration to the region in the 7th and 11th centuries. Due to the raids of the Muslim Army in the 7th century and of Turks in the 11th century, the Byzantine Empire established military themes to secure their lands, and forced Armenians migrate to these themes. After these migrations, Armenians started to exist in Central Anatolia. Migration continued after the first migrations to the region. The wars between the Ottomans and Safavids in the 16th century caused the villages to be ruined and emptied in the eastern part of Anatolia. Therefore, the population in the eastern parts of Anatolia started to move towards Central and Western Anatolia. During these population movements, Sivas and Kayseri were among the cities that Armenians preferred the most for migration. Armenians had the opportunity to find jobs in these cities where commercial and industrial activities were developed. Since they had relatives in these cities, it was easier for them to settle in and adapt. With the Armenian migrations throughout the century, the Armenian population started to increase in Sivas and Kayseri.

Divriği was one of the most preferred Central Anatolia cities by Armenians for migration, following Kayseri and Sivas. According to Tahrir Registers, 50 Armenian households migrated to the city after the year 1530. However, it is not clear which cities these households came from. Considering the fact that the Armenians reached Sivas and Kayseri by following Erzurum, Erzincan, Kemah, Divriği route, it's possible that these migrants had come from the eastern regions. There was a medium density of Armenian population in the cities of Sivrihisar and Ankara in Central Anatolia. In Niğde, while there were 28 Armenian households at the beginning of the century, this number increased to 60 households at the end of the century. As of 1521, there were 17 households registered in Beypazarı. However, by the end of the century, there was no Armenian population living in Beypazarı. Armenians of this city probably had migrated to other regions.

In Central Anatolian cities, Armenians performed many professions in many fields such as tailoring, jewelry, carpentry, tinsmithing, shoemaking, and pottery. Commercial, industrial and agricultural activities in the region may also affect the jobs performed by Armenians. For example, in Ankara, where wool production and trade were developed, Armenians were doing wool-growing. Besides practicing different professions, Armenians in Central Anatolia were mostly engaged in viticulture. Since it was profitable, Armenians could produce and sell wine with the vintage they obtained. The presence of taverns in the cities also confirms that the Armenians produced and sold wine.

In general, it can be concluded that the Armenian population in Central Anatolian cities was of medium density. Except Sivas, there was no other city where the Armenian population was higher than the Muslim population. Since Sivas was the city most affected by the invasion of Timur, the Ottoman-Safavid wars and the Celali revolts, the Muslim population in the city decreased significantly. After the establishment of administrative stability in the region, Muslims came back to the city. However, in this period, more Armenians than Muslims migrated to the city. The demographic structure of the city began to change with political events and migrations. However, this structure changed once again with the Celali revolts.

In the 16th century, Central Anatolian cities were the settlements with a high Muslim population density. This density has increased even more, especially as the nomadic Turkmen settled down. On the other hand, with the migrations, even Armenians started to exist in these cities. Among these cities, Sivas and Kayseri were the most attractive centers for Armenians.
